

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.148

ВОРОБЧАК А.Р.

**ВИКОРИСТАННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ
ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Статтю присвячено дослідженню поняття та напрямів використання висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження. У статті визначається поняття використання висновку експерта як етапу кримінального процесуального доказування. З урахуванням теоретичних розробок виокремлюються кримінально-правовий, кримінальний процесуальний, криміналістичний і кримінологічний аспекти використання висновку експерта, а також розкривається їх зміст.

Ключові слова: використання доказів, висновок експерта, використання висновку експерта, кримінальне провадження.

Статья посвящена исследованию понятия и направлений использования заключения эксперта как источника доказательств в ходе уголовного производства. В статье определяется понятие использования заключения эксперта как этапа уголовного процессуального доказывания. С учетом теоретических разработок выделяются уголовно-правовой, уголовный процессуальный, криминалистический и криминанологический аспекты использования заключения эксперта, а также раскрывается их содержание.

Ключевые слова: использование доказательств, заключение эксперта, использование заключения эксперта, уголовное производство.

The article is devoted to the research of the concept and directions of using of the expert opinion as a source of evidences in criminal proceedings. The concept of using of the expert opinion as a stage of criminal procedural proof is determined. Considering theoretical developments stand out the criminal law, criminal procedural, forensic and criminological aspects of using of the expert opinion, as well as disclosed their content.

Key words: using of evidences, expert opinion, using of the expert opinion, criminal proceedings.

Вступ. Визначаючи зміст кримінального процесуального доказування, законодавець пов'язує його лише з формуванням доказів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [5]. Водночас встановлення вказаних обставин тісно пов'язане не тільки з формуванням доказів, але й із їх використанням як під час досудового розслідування, так і в ході судового розгляду. На це прямо вказується в нормах кримінального процесуального закону, які передбачають використання доказів для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, обґрунтування процесуальних рішень суб'єктів кримінального процесуального доказування та правових позицій сторін кримінального провадження в судових дебатах (ст. ст. 85, 86, 98, 99, 364, 370 та інші КПК України) [5].

© ВОРОБЧАК А.Р. – директор (Івано-Франківський юридичний коледж Національного університету «Одеська юридична академія»)

Дослідженню теоретичних і практичних основ використання доказів під час кримінального провадження присвячено значну увагу вчених-процесуалістів і криміналістів. Зокрема, до вказаної проблематики зверталися М.Г. Алейнікова, А.Р. Белкін, В.В. Вапнярчук, Н.В. Глинська, В.С. Зеленецький, С.О. Ковальчук, І.І. Когутич, С.П. Лапта, А.Г. Меретуков, М.А. Погорецький, О.Б. Соловійов, В.І. Чорнобук, М.Г. Щербаковський та інші вітчизняні й зарубіжні автори. Проте на сьогодні в доктрині кримінального процесу специфіка використання висновку експерта як процесуального джерела доказів розкривалася лише в працях окремих учених, у зв'язку із чим механізм його використання залишається недостатньо дослідженим.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття на основі чинного кримінального процесуального закону та теоретичних розробок поняття й напрямів використання висновку експерта під час досудового розслідування та судового розгляду.

Результати дослідження. У доктрині кримінального процесу використання доказів розглядається як діяльність, яка полягає в оперуванні доказами суб'єктами кримінального процесуального доказування. Так, М.А. Погорецький визначає використання доказів як практичну процесуальну та розумову діяльність, що полягає в оперуванні доказами, у встановленні на їх підставі фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження [8, с. 21], в обґрунтуванні відповідних процесуальних рішень уповноваженими суб'єктами, у тому числі й для перевірки вже отриманих доказів та для отримання нових доказів тощо [9, с. 71]. Ми згодні із цією позицією та вважаємо за доцільне зауважити, що використання доказів являє собою неподільний конгломерат розумової та практичної діяльності суб'єктів кримінального процесуального доказування. Використання доказів як розумово-практична діяльність спрямовується суб'єктами доказування на досягнення завдань кримінального процесуального доказування, що визначені ними з урахуванням наданих їм кримінальним процесуальним законом повноважень, обставин конкретного кримінального провадження, наявних у ньому доказів тощо.

Залежно від завдань кримінального процесуального доказування використання доказів під час кримінального провадження здійснюється за допомогою широкого кола способів. Пов'язуючи способи використання доказів із загальними цілями їх використання, А.Р. Белкін до останніх відносить такі види діяльності: 1) перевірку версій, інших доказів, орієнтуючої та розшукової інформації з метою її оцінки; 2) обґрунтування рішень, що приймаються, обвинувального акту; 3) моделювання слідчої ситуації, механізму злочину, психологічного портрету та зовнішності злочинця; 4) отримання нових доказів, нової оперативної та розшукової інформації, формування комплексів доказів; 5) демонстрацію доказів учасникам процесу з метою усунення існуючих суперечностей між доказами, викриття в давній неправдивих показань та отримання нових доказів, переконання в безглузді протидії розслідуванню, подолання кругової поруки співучасників [1, с. 370]. З урахуванням сформованих у доктрині кримінального процесу та криміналістики підходів щодо визначення способів оперування доказами в кримінальному провадженні С.О. Ковальчук обґрунтовує доцільність розгляду використання доказів у процесуальному й тактичному аспектах [3, с. 88].

З огляду на правову природу висновку експерта як джерела доказів і цілі його використання в ході кримінального провадження низка вчених звертаються до визначення напрямів використання висновку експерта. Так, С.П. Лапта наводить чотири напрями його використання та визначає їх цілі: 1) у доказуванні – отримання нових доказів, перевірку інших доказів, формування комплексів доказів; 2) у тактичному плані – висування та перевірку версій, моделювання механізму злочину, подолання протидії розслідуванню; 3) в організаційному плані – обґрунтування рішень, які приймає слідчий у розслідуваній справі; 4) у профілактиці злочинів – встановлення обставин, які сприяли вчиненню злочинів [6, с. 16–17]. Вказуючи на відсутність чіткої логіки такого поділу, більш послідовно до вирішення цього питання підходить М.Г. Щербаковський, який виокремлює чотири загальні напрями використання висновку експерта та притаманні їм під час досудового розслідування цілі: 1) кримінально-правовий – кваліфікація злочинних дій (встановлення ознак, елементів складу злочину); 2) кримінальний процесуальний – отримання нових доказів, перевірка інших доказів, формування комплексів доказів, обґрунтування процесуальних рішень; 3) криміналістичний – висування та перевірка версій, моделювання механізму злочину, подолання протидії розслідуванню, обґрунтування тактичних рішень слідчого, ідентифікація осіб і предметів; 4) кримінологічний – встановлення обставин, які сприяли вчиненню злочинів [10, с. 421–422].

Загалом поділяючи таку позицію, вважаємо за доцільне більш детально розкрити зміст кожного з наведених напрямів.

Кримінально-правовий аспект використання висновку експерта передбачає оперування доказами під час кваліфікації кримінального правопорушення. З урахуванням висловлених ученими позицій щодо використання доказів у вказаному аспекті [6, с. 146; 10, с. 421] як напрями використання висновку експерта доречно виокремити такі дії:

1) використання для встановлення наявності ознак кримінального правопорушення. Висновок експерта дає змогу суб'єктам доказування встановити наявність/відсутність у діянні особи ознак об'єктивної сторони складу злочину. Зокрема, це стосується випадків, за яких встановлення вказаних фактів можливе лише за допомогою застосування спеціальних знань. До них належать, по-перше, випадки виявлення матеріальних об'єктів, які можуть відповідати ознакам речових доказів і за цієї умови становлять предмет кримінального правопорушення (зокрема, підроблені гроші, вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, холодна зброя, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори тощо), а по-друге, випадки застосування бланкетних норм Особливої частини Кримінального кодексу України. У першій групі випадків експерт у висновку констатує відповідність/невідповідність ознак наданих для дослідження матеріальних об'єктів ознакам речових доказів, а в другій – відповідність/невідповідність діяння особи вимогам відповідних правил, інструкцій тощо;

2) використання для встановлення обставин щодо окремих елементів складу кримінального правопорушення (його об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони). Останні не можуть встановлюватися експертом, оскільки не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права (ч. 1 ст. 242 КПК України) [5], а експерту забороняється з'ясовувати питання права та надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами (абз. 5 п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5) [7]. Водночас використання висновку експерта в значній кількості випадків впливає на встановлення обставин щодо окремих елементів складу кримінального правопорушення, які перебувають у тісному взаємозв'язку з предметом доказування в кримінальному провадженні. Зокрема, висновок експерта дає змогу суб'єктам доказування встановити обставини щодо таких питань: а) об'єктивної сторони кримінального правопорушення (зокрема, з огляду на вимоги п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України до них належать час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення [5], у тому числі механізм події кримінального правопорушення, відомості про використані знаряддя, у кримінальних правопорушеннях із матеріальним складом – характер наслідків і наявність причинно-наслідкового зв'язку між діянням та суспільно небезпечними наслідками тощо); б) суб'єкта кримінального правопорушення (зокрема, до таких обставин належать вік особи та обставини, які дають змогу суб'єктам доказування зробити висновок щодо осудності особи); в) суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (зокрема, до них належать обставини, які дають змогу суб'єктам доказування зробити висновок щодо вини особи, мотиву й мети вчинення кримінального правопорушення).

Кримінальний процесуальний аспект використання висновку експерта пов'язаний з оперуванням доказами для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Унаслідок узагальнення наведених ученими позицій щодо використання доказів у наведеному аспекті [2, с. 430; 3, с. 88; 10, с. 421] до напрямів використання висновку експерта доцільно віднести такі дії:

1) використання слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом для обґрунтування процесуальних рішень. Зроблені експертом висновки використовуються шляхом наведення в мотивувальній частині відповідного процесуального рішення, яке ухвалюється слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом. При цьому висновок експерта використовується під час ухвалення процесуального рішення тільки в сукупності з іншими наявними доказами. Крім того, висновок експерта може використовуватися як для підтвердження наявності/відсутності конкретних обставин (і відповідати іншим доказам), так і для спростування окремих доказів;

2) використання слідчим, прокурором, судом для перевірки наявних доказів та отримання нових. Дослідивши висновок експерта, суб'єкт доказування здійснює аналіз і синтез його змісту та зіставляє його зі змістом інших наявних доказів. Оскільки за результатами такого зіставлення суб'єкт доказування може встановити відповідність змісту висновку експерта змісту інших доказів, то за необхідності він проводить процесуальні дії, спрямовані на отримання нових доказів. Відповідно, використання висновку експерта дає змогу як підтвердити, так і спростувати інші наявні в кримінальному провадженні докази;

3) використання слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом для формування комплексу доказів. Висновок експерта може використовуватися як елемент сукупності доказів і стосуватися конкретних обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. При цьому, як вказує С.П. Лапта, комплекси доказів можуть формуватися за різними критеріями: а) за предметом доказування: стосовно події злочину загалом (вбивство, зґвалтування тощо); стосовно окремих обставин справи (встановлення місця, часу, знаряддя злочину тощо); б) за однорідністю доказів: з використанням різнорідних доказів (наприклад, факт перебування підозрюваного в певному місці підтверджується його показаннями, показаннями свідків, результатами слідчого експерименту та результатами дактилоскопічної експертизи); з використанням однорідних доказів (у цьому випадку – висновків експертів, коли певна обставина встановлюється за допомогою висновків декількох експертів) [6, с. 19];

4) використання сторонами кримінального провадження для обґрунтування своїх правових позицій. Під час досудового розслідування зроблені експертом висновки використовуються стороною обвинувачення шляхом наведення в мотивувальній частині відповідних клопотань, які заявляються нею слідчому судді, та відповідних скарг на ухвали слідчого судді, що підлягають оскарженню на цій стадії кримінального провадження, а стороною захисту – шляхом наведення в мотивувальній частині відповідних клопотань, які заявляються нею слідчому, прокурору, слідчому судді, і відповідних скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора та на ухвали слідчого судді, які підлягають оскарженню в ході досудового розслідування. Під час судового провадження зроблені експертом висновки використовуються сторонами кримінального провадження для обґрунтування своїх правових позицій у ході їх виступів у судових дебатах.

Криміналістичний аспект використання висновку експерта передбачає оперування доказами для вирішення тактичних завдань, які стоять перед суб'єктами кримінального процесуального доказування. З урахуванням висловлених ученими позицій щодо використання доказів у вказаному аспекті [3, с. 88; 10, с. 421] як напрями використання висновку експерта доречно виокремити такі дії:

1) використання для висунування та перевірки версій. Зроблені експертом висновки можуть бути основою для висунування версій щодо конкретних обставин кримінального провадження: його часу, місця, способу, знаряддя тощо. Водночас висновок експерта може використовуватися для перевірки висунутих версій, за результатами якої вони можуть підтверджуватися, коригуватися або спростовуватися;

2) використання для моделювання механізму кримінального правопорушення. Характеризуючи моделювання як метод пізнавальної діяльності, М.Г. Щербаковський виокремлює такі основні напрями його застосування під час розслідування злочинів на підставі результатів експертних досліджень: у криміналістичній діагностиці виду злочину шляхом встановлення наявності відповідних ознак певного злочину з метою його правильної кримінально-правової кваліфікації; у встановленні події, що досліджується в процесі розслідування; у виявленні та викритті особи, яка переховується після вчинення злочину; у встановленні особи трупа; під час розшуку викраденого майна, предметів, що використовувалися під час вчинення злочину; у встановленні подій, що передували, сприяли вчиненню злочину або настали після нього; у встановленні мети, мотивів, обставинки, механізму злочинної поведінки та утворених при цьому слідів; у встановленні походження та зв'язку між фактами, їх часової і просторової характеристик, для усунення протиріч між фактами тощо [10, с. 430–431];

3) використання для подолання протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду. Як зазначає А.Р. Белкін, докази можуть бути використані для подолання протидії за такими напрямами: а) встановлення факту приховування інформації про злочин та/або її носіїв; б) встановлення факту знищення слідів злочину та злочинця; в) встановлення факту маскуванню інформації та/або її носіїв; г) встановлення хибності інформації та/або її носіїв [1, с. 382–384]. Повною мірою такий висновок стосується й напрямів використання висновку експерта для подолання протидії розслідуванню;

4) використання для обґрунтування тактичних рішень. Обов'язковим складовим елементом будь-якого тактичного рішення є докази, які відображаються в його інформаційній частині. У зв'язку із цим висновок експерта поряд з іншими наявними доказами використовується в ході прийняття тактичного рішення з метою його обґрунтування. Водночас з урахуванням спрямованості тактичного рішення на здійснення тактичного впливу на слідчу ситуацію загалом або на окремі її компоненти, на перебіг і результати процесу розслідування та його елементи [4, с. 200] зроблені експертом висновки можуть сприяти правильному вибору методів, прийомів і засобів досягнення цієї мети.

Кримінологічний аспект використання висновку експерта пов'язаний з оперуванням доказами з метою здійснення профілактики кримінальних правопорушень. Унаслідок узагальнення наведених ученими позицій щодо використання доказів у наведеному аспекті [6, с. 29; 10, с. 422] до напрямів використання висновку експерта доцільно віднести такі дії:

1) використання для встановлення обставин, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. За результатами проведення експертизи експерт може виявити кримінологічні чинники, які зумовили вчинення кримінального правопорушення або сприяли його вчиненню. У разі встановлення таких обставин він може відобразити їх у висновку експерта, чим звернути увагу суб'єктів доказування на необхідність усунення обставин, які зумовили вчинення кримінального правопорушення або сприяли його вчиненню;

2) використання для розроблення методичних рекомендацій, спрямованих на виявлення та усунення обставин, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. Як зазначає М.Г. Щербаковський, виходячи з аналізу об'єктів та обставин, що є предметом експертного дослідження, з метою усунення криміногенних факторів можуть бути висловлені рекомендації, спрямовані на вдосконалення нормативного регулювання окремих правил та інструкцій, зміну конструкцій певних предметів побутового, господарського та іншого призначення, виключення деяких із них з обігу, посилення контролю за дотриманням вимог нормативних документів [10, с. 443].

Висновки. Таким чином, використання висновку експерта під час кримінального провадження здійснюється за різними напрямками, виокремлення яких доцільно здійснювати з урахуванням сфери його використання. За вказаним критерієм доцільно виокремлювати кримінально-правовий, кримінальний процесуальний, криміналістичний і кримінологічний аспекти використання висновку експерта, кожному з яких притаманний власний зміст, що у свою чергу зумовлює широке коло напрямів його використання в кримінальному провадженні. З огляду на наведене використання висновку експерта являє собою оперування суб'єктами доказування під час кваліфікації кримінального правопорушення таким висновком для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню, для вирішення тактичних завдань, які стоять перед ними, і для здійснення профілактики кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. Москва : Норма, 2007. 528 с.
2. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2017. 618 с.
3. Ковальчук С.О. Основні способи використання речових доказів під час досудового розслідування. *Принципи та стандарти змагального кримінального процесу на досудовому провадженні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Дніпро, 7 грудня 2016 р. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 87–90.
4. Криміналістика : підручник для студентів юридичних спеціальних вищих закладів освіти / В.М. Глібко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Лапта С.П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. 234 с.
7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 р. № 1950/5) / Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
8. Погорецький М.А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.
9. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79.
10. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.